

“БЕКТЕМИН”

К. Тыныстанов ат. ҮМҮнун илим
жана инновациялар б-ча проректору,
тарых илимдеринин кандидаты
Н. Т. Ишенбекова

4-апрель 2025-жыл

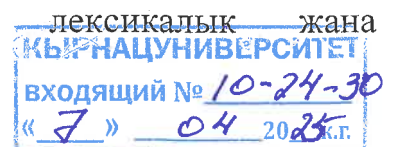

Апышова Базаргүл Токтосуновнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган “Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминдери” аттуу диссертациясына жетектөөчү мекеме катары К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын

КОРУТУНДУСУ

Диссертациянын адистикке шайкештиги. Базаргүл Токтосуновна Апышованын диссертациялык изилдөөсүндө кыргыз тилиндеги коомдук-саясий лексика жана саясий терминдер диахрондук-синхрондук өнүгүш системдүү иликтөө-талдоого алынгандыгы, башкача айтканда, байыркы кылымдардан тарта бүгүнкү күнгө чейин кыргыз тилиндеги коомдук-саясий лексиканын жана терминдердин өнүгүү, кызмат аткаруу абалы; жогорку саясий бийлик субъектилери менен объектилеринин аталыштары, мамлекеттик бийлик терминологиясы, лексикасы жана аталыштары; саясий терминдердин жасалуу жолдору менен ыкмалары кыргыз тилинин материалдарынын негизинде изилдөө-талдоого алынышы жана алардын жыйынтыктары 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин паспортуна ылайык келет.

Диссертациянын темасынын тандалып алынышы жана актуалдуулугу кыргыз тилинде коомдук-саясий лексикага жана саясий терминологияга байланыштуу маселелер боюнча системдүү жана комплекстүү түрдөгү атайын изилдөө жүргүзүлө электиги менен шартталган. Ошондой эле кыргыз тилинин сөздүк курамында саясий дүйнөнү чагылдырган лексика-семантикалык топтордун өзгөчөлүктөрүн ачып берүү жана ар тараптуу сыпаттоо зарылдыгы, кыргыз тили улуттук аң-сезим үчүн гана эмес, натыйжалуу мамлекеттик башкаруу үчүн да зарыл экендиги жана саясий-мамлекеттик башкарууга байланышкан лексикалык жана

терминологиялык системанын мааниси менен ролу, ошондой эле эгемендик мезгилиндеги кыргыз саясий, мамлекеттик башкаруу жана бийлик терминологиясынын иликтөөгө алына электиги да теманын актуалдуулугун көрсөтөт. Байыркы мезгилдерден тарта азыркы учурга чейинки мамлекеттик, коомдук түзүлүш формаларынын, субъектилеринин аталыштары, лексикалык жана терминдик өнүгүп-өзгөрүүлөрдүн мүнөзү байыркы жазуу эстеликтеринен тартып ар кыл тарыхый, документалдык, адабий ж. б. булактарда кеңири жолугат жана лингвистикалык багыттагы изилдөөлөргө материал болуп бере алат. Аталган маселелерди илимий изилдөө-талдоого алуу кыргыз тил илимин, кыргыз терминологиясын жана саясий лингвистика (лингвосаясаттаануу) сыяктуу айрым интердисциплиналарды өнүктүрүүгө салым кошуучу маселелердин катарында турат. Демек, белгиленип кеткен жагдайлар иштин актуалдуулугун жана проблематикасынын зарылдыгын көрсөтөт.

Иштин жаңы натыйжалары

Диссертациялык иште байыркы жана орто кылымдардагы, Октябрь революциясына чейинки мезгилдеги, 1991-жылдан тартып эгемендүүлүк мезгилиндеги саясий терминдердин кыргыз тилинин факт-материалдарынын негизинде диахрондук жана синхрондук аспектиде лексика-семантикалык жактан иликтөөгө алынышы, башкача айтканда, ар бир доорго мүнөздүү саясий терминдердин тематикалык топторунун белгилениши, саясий терминдердин лексика-семантикалык топторунун өзөк, борбор жана перифериялык алкактарынын аныкталышы, саясий терминдердин генетикалык, тарыхый катмарларынын көрсөтүлүшү, саясий терминдер катары каралган бирдиктердин семантикасынын такталышы; ошондой эле байыркы, орто кылымдардагы жана совет дооруна чейинки түрк тилдериндеги жана кыргыз тилиндеги саясий терминдердин топтомунан турган 1-тиркеменин; активдүү пайдаланылган заманбап терминдердин тизмесинен турган 2-тиркеменин иштелип чыгышы бул эмгектин илимий жаңылыгын түзгөн.

Изилдөөдөн илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ болуучу төмөнкүдөй натыйжа-жоболор алынган:

1-натыйжа. Кыргыз тилинин саясий терминдери өз өнүгүүсүндө жалпы элдик тилдин алкагында табигый жол аркылуу өзүнчө катмар катары калыптанган.

2-натыйжа. Коомдогу саясий-экономикалык факторлор саясий терминдердин жалпы курамын, анын компоненттерин шарттайт.

3-натыйжа. Ар бир доордо саясий терминдердин тематикалык топтору түзүлүп, алар өзөк, борбор жана перифериядан турат.

4-натыйжа. Кыргыз тилинин саясий терминдери ички (метафора, метонимия, синекдоха) жана сырткы (монгол, орус, араб, фарсы, англис, немис, француз ж. б.) булактардын негизинде өнүгүп отурган.

5. Саясий терминдер эгемендик жылдары коомдогу саясий көрүнүштөрдү белгилүү даражада так чагылдырат.

6. Мамлекеттик түзүлүш//башкаруу системасын туюндурган саясий терминдер калыптануу процессин башынан өткөрүүдө.

Изилдөөдө туюнтулган илимий натыйжалардын негизделиши

Диссертациялык изилдөөдөн алынган жогорудагы натыйжа-жоболор иштин жалпы мазмуну аркылуу негизделген.

“Илимий адабияттарга тарыхый-теориялык илик” деп аталган биринчи бапта коомдук саясий лексика жана саясий терминология түшүнүктөрү, алардын өз ара карым-катышы, жалпылык-айырмачылыктары, коомдук саясий лексика менен саясий терминологиянын сөздүктөрдө чагылдырылышы (1.1); коомдук-саясий лексика жана саясий терминдер категорияларынын орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз тил илиминде изилдениши (1.2); аталган категориялардагы тилдик каражаттар менен түздөн-түз байланыштуу болгон саясий лингвистиканын илимий дисциплина катары мүнөзү, анын түшүнүктүк аппараты жана терминологиясы (1.3) боюнча маалыматтар берилген.

Иштин 2-бабы “Кыргыз тилиндеги саясий терминдерди лингвистикалык аспектиде изилдөөнүн булактары, маалымат кору, методологиясы жана методдору” деген аталышта болуп, мында изилдөөнүн теориялык негиздери, изилдөөгө алынуучу материалдардын мүнөзү, изилдөөдө колдонулган методдор менен ык-амалдар сыпаттоого алынган (2.1). Ушул эле бапта термин, терминология, номенклатура, термин системасы сыяктуу негизги түшүнүктөргө жана алардын алкагындагы номен, терминоид, псевдотермин, предтермин ж. б. сыпаттама берилип, алардын жалпылыктары, кесилишкен чектери жана айырмачылыктары көрсөтүлгөн (2.2).

Диссертациядагы “Кыргызча саясат таануу терминдерин диахрониялык-синхрониялык иликтөөнүн натыйжалары жана алардын талкууланышы” деп аталган 3-бап изилдөөгө алынган маселелер боюнча негизги жыйынтыктар орун алган бөлүк болуп эсептелет. Кыргыз тилинин саясий терминологиясы жалпы лингвистикалык постулаттардын негизинде каралган мыйзам ченемдүүлүктөрдүн алкагында өнүгүп отурганы белгилүү. Мына ушул жагдай байыркы, орто кылымдардагы жана совет дооруна

чейинки кыргыз тилиндеги саясий терминдердин диахрондук өнүгүү-өзгөрүүсүн (3.1); жогорку саясий бийлик субъектилерин менен объектилеринин аталыштарын жана андай аталыштардын семантикасын (3.2); КР Конституциясынын жана мыйзамдарынын негизинде кыргыз тилиндеги мамлекеттик бийлик терминологиясы, лексикасы жана номендерин (аталыштарын) (3.3) лексика-семантикалык өңүттө иликтеп талдоонун жыйынтыктары аркылуу ачылып берилген. Мында совет мезгилиндеги саясий терминдер боюнча тигил же өңүттөгү изилдөөлөр орун алгандыктан, диссертант кыргыз саясий терминологиясынын өнүгүүсүндөгү бул этапка кеңири токтолбогонун белгилей кетүү жөндүү. Ошондой эле аталган бапта кыргыз тилиндеги саясий терминдердин жасалуу жолдору да каралып, саясий терминдердин лексика-семантикалык жол аркылуу жасалышы (3.4.1); морфологиялык жол менен жасалышы (3.4.2), анын ичинде мүчөлөр аркылуу, префикс-суффикс жолу менен, конверсия жолу менен жасалышы; синтаксистик жол аркылуу жасалышы (3.4.3); аббревиация жолу менен жасалышы (3.4.4); акырында, кабыл алуу жана өздөштүрүү жолу менен кирген саясий терминдер изилдөө-талдоого алынган.

Жогоруда белгиленген маселелерди изилдөө-талдоолордон келип чыккан көз караштардын, жыйынтыктардын, бүтүмдөрдүн негизинде диссертациялык иштин негизги натыйжалары туюндурулган. Кыргыз тилиндеги саясий терминдерди диахрондук жана синхрондук аспектиде лексика-семантикалык изилдөө, алардын жасалышына байланыштуу грамматикалык-морфологиялык изилдөө кыргыз тил илими, түркология, лексикология, терминология, тил тарыхы, белгилүү даражада этнолингвистика, тарых, саясаттануу боюнча эмгектердеги илимий-теориялык көз караштарга, жоболорго, материалдарга негизделип, тиешелүү сөздүктөрдүн материалдары, иллюстрациялык материалдар колдонулган. Демек, иштин илимий натыйжалары негизделген мүнөзгө ээ жана ынанымдуу деп айтууга болот.

Изденүүчү тарабынан алынган натыйжалардын актуалдуу проблеманын, теориялык маселенин жана практикалык милдеттердин чечилишине багытталышы. Иштеги тыянактар, натыйжалар жана корутундулар изилдөөнүн максат-милдеттерин жүзөгө ашыруунун негизинде алынган. Иштин теориялык деңгээли талапка ылайык. Диссертациялык изилдөө кыргыз тил илими, түркология, лексикология, терминология, тил тарыхы, белгилүү даражада этнолингвистика, тарых, саясаттануунун ж. б. жоболорун, аспектилерин пайдалануу менен аткарылган.

Иштин мазмунун, материалдарын, алынган натыйжаларды ЖОЖдордун филологиялык адистиктеринде кыргыз тил илими, түркология, лексикология, терминология, этнолингвистика, тил тарыхы, Кыргызстандын тарыхы, саясаттаануу ж. б. боюнча базалык же вариативдүү курстарды окутууда, ошондой эле аталган багыттар боюнча илимий изилдөөлөрдө пайдаланууга болот.

Иштеги негизги жоболордун, натыйжалардын, тыянактардын басмадан чыгуусу. Иштин мазмуну автордун КР ЖАКтын тизмесиндеги басылмаларда, РИНЦ системасында индекстелүүчү басылмаларда жарык көргөн эмгектеринде жетиштүү көлөмдө чагылдырылган, тактап айтканда, илимий 10 макала жарык көргөн. Ошондой эле эл аралык, республикалык илимий-практикалык конференцияларда докладдар, баяндамалар түрүндө апробацияланган.

Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкеш келиши

Автореферат диссертациялык иштин мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаты менен милдеттерине, жалпысынан, шайкеш келет (төмөндө белгиленген бир жагдайды эске албаганда). Авторефератта иштин жалпы мүнөздөмөсү, изилдөөнүн негизги идеялары жана жыйынтыктары кыскача мазмунда берилген. Авторефератка коюлуучу талаптар сакталган.

Диссертациянын мазмунундагы жана теризделишиндеги кемчиликтер. Диссертациялык иште байкалган төмөндөгүдөй жагдайлар боюнча сын-пикир жана сунуш айтууга болот деп эсептейбиз:

1. Киришүүдө *Теманын актуалдуулугу төмөнкү объективдүү, субъективдүү жана лингвистикалык факторлор менен шартталган* деп, 4 фактор белгиленген (3-4-бб.). Булардын ичинен кайсынысы **субъективдүү фактор** катары каралган? Дегеле, саясий терминдерди изилдөө маселесинде субъективдүү фактор актуалдуулукту шарттай алабы?
2. Диссертациянын Киришүү бөлүмүндө жана авторефератта изилдөөнүн максат-милдеттеринин берилишинде айырмачылык орун алган. Диссертацияда *саясий терминдер* деп берилген түшүнүк авторефератта *саясий тезаурус* менен алмашкан. *Термин* жана *тезаурус* эки башка түшүнүктөр болуп саналарын эске алганда, иштин тексти менен анын авторефератында туюндурууда мындай айырмачылык болбоого тийиш.
3. Коргоого коюлуучу 4-жобонун туюндурулушуна тактоо киргизүү зарыл деп ойлойбуз: *Кыргыз тилинин саясий терминдери ички (метафора, метонимия, синекдоха) жана сырткы (монгол, орус, араб, фарсы, англис,*

немис, француз ж. б.) булактардын негизинде өнүгүп отурган деген туюндурулушту Кыргыз тилинин саясий терминдери ички (метафора, метонимия, синекдоха) жана сырткы (монгол, орус, араб, фарсы, англис, немис, француз ж. б. **тилдерден өздөштүрүүлөр**) булактардын негизинде өнүгүп отурган деп тактоо керек.

4. Коргоого коюлуучу 1-жободо Кыргыз тилинин саясий терминдери өз өнүгүүсүндө жалпы элдик тилдин алкагында табигый жол аркылуу өзүнчө катмар катары **калыптанган** деп көрсөтүлөт. 6-жободо Мамлекеттик түзүлүш//башкаруу системасын туюндурган саясий терминдер **калыптануу процессин башынан өткөрүүдө** деп белгиленет. Мамлекеттик түзүлүш//башкаруу системасын туюндурган саясий терминдер деле кыргыз тилинин саясий терминдерине кирерин эске алганда, 1-жободо **калыптанган** деген кескин жыйынтык менен 6-жободо **калыптануу процессин башынан өткөрүп жатканы** карама-каршы келип калгандай.

5. Коомдук-саясий лексиканы жана терминдерди изилдөөнүн илимий-теориялык жана методологиялык негиздери боюнча маалыматтар берилген серептик мүнөздөгү 1-бапта изилдөөчүлөрдүн көз караштарын, пикирлерин келтирип коюу менен гана чектелбей, диссертант ошол маселе боюнча өзүнүн пикирин, позициясын конкреттүү билдирсе, иштин актуалдуулугу жана жаңылыгы так негизделмек.

6. Диссертациянын текстинде бир катар орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык (мисалы: 12-б. *структаларынын* (структураларынын), 19-б. *Мамлекеттик башкаруу лексикасы жөнүндө бир пикир жок...* (Мамлекеттик башкаруу лексикасы жөнүндө бирдиктүү пикир жок...), 62-б. *мамлекетинде* (мамлекетинде), 77-б. *семасиологиянын* (семасиологиянын), 80-б. *өнүүгүнүн* (өнүгүүнүн), 82-б. *кайчылыш* (кайчылаш), 96-б. *ала тоо* (Ала-Тоо), 151-б. *жүзөгө ашыруу жанталашышат* (жүзөгө ашырууга жанталашышат же жүзөгө ашыруу үчүн жанталашышат) ж. б. у. с.) каталар учурайт.

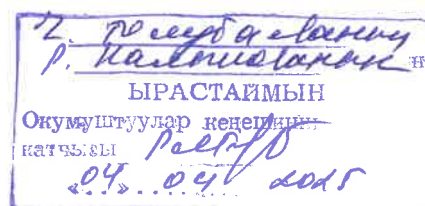
Диссертациялык иштин тиешелүү талаптарга дал келиши

Жыйынтыктап алганда, Апышова Базаргүл Токтосуновнанын “Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминдери” аттуу диссертациялык иши темасынын актуалдуулугу, максат-милдеттеринин аткарылгандыгы, толук бүткөндүгү, алынган натыйжаларынын жаңылыгы жана илимий-теориялык, практикалык мааниси жагынан КР УАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына толук жооп берет, ал эми анын автору Апышова Базаргүл Токтосуновна 10.02.01– кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп бүтүм чыгарууга болот.

Диссертациялык иш жана корутунду К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын отурумунда талкууланып, жактырылган (№9 протокол, 3-апрель, 2025). Отурумга кафедра башчысы, филол. илимд. кандидаты Ч. Д. Толубаева (10.01.01), филология илимдеринин докторлору А. Э. Абдыкеримова (10.02.01), А. Т. Дунканаев (10.02.01), филология илимд. кандидаттары А. К. Койлубаева (10.02.01), А. А. Анапияева (10.02.01), Т. Ж. Асирдинова (10.02.01), К. А. Асаналиева (10.01.01), Н. А. Жумашова (10.01.09), ага окутуучу Ж. А. Түмөнбаева, окутуучулар Б. Ж. Сыдыкова, С. Б. Оторбаева, Ш. Б. Бейшебекова, катчы Р. Калыкова катышкан.

Кафедра башчысы,
филол. илимд. кандидаты

Катчы

Ч. Д. Толубаева

Р. Калыкова